

„A REFORMÁCIÓ SZOCIÁLIS HÁTTERE”

Dr. Koncz Sándor: „A reformáció szociális háttere”. Könyvismertetés.

1962-ben jelent meg Preserved Smith: „The social background of the Reformation” című műve, New Yorkban. Ötven éve, 1967-ben írta és közölte a szerző tanulmány-értékű ismertetését. A megelőző 15 évben nem publikálhatott, ezért is jelentős, hogy éppen egy amerikai könyvről írhatott... Felidézése a reformáció 500. évében igencsak aktuális. Bemutatja a társadalmi körülményeket, a népességnövekedés hatását, a reformációval kölcsönhatásban kibontakozó kapitalista gazdálkodás jellemzőit. Összefoglalja a reformáció lényegét, értelmezéseit.

Dr. Koncz, Sándor: „The social background of the Reformation”. Book review.

With this title, the book of Preserved Smith was published in 1962, in New York. Fifty years ago, in 1967 appeared the author's review, which value is equal to a study. He was not allowed to publish in the previous 15 years, so at that time was especially important to write about a book, published in America... He analysed the social circumstances, the growth of the population and in connection of the reformation the strating of the capitalist economic system. Sum up the essence of the reformation and the different interpretations.

Dr. Koncz Sándor (1913–1983) volt református konventi-, intézeti-, tábortéri- és közegyházi lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros. Két jelentős könyvének kívül (Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Miskolc, 1938; Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása; Debrecen, 1942) számos tanulmányt, cikket publikált. Sok igehirdetése, jegyzete kéziratban maradt. Ezek feldolgozása, a korábbi fő művek újraközlése folyamatban van.

A TIT Stúdió Egyesület és a Sárospataki Református Kollégium közreműködésével, „Válság és váltás... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913–1983): konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelés a 200

éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813–1855) emléke előtt is” címmel rendeztünk konferenciát, 2013. november 21–22-én, Sárospatakon. Ezt interneten is közvetítettük, amely megtekinthető a www.tit.hu honlapon, nyitó oldal, ajánljuk... A konferencia előkészítésében is jelentős szerepet vállaltak a Napkút Kiadó, a Napút, a Zempléni Múzsza folyóiratok és a Széphalom Évkönyv sorozat, amelyek az elmúlt években rendszeresen közölték a szerző írásait, minden esetben magyarázatokkal, életrajzi jegyzetekkel kiegészítve.

K.S. 1947–1952 között teológiai tanár volt Sárospatakon. Küzdött a Sárospataki Református Kollégium, a Theológiai Akadémia erőszakos megszüntetése és a Gimnázium államosítása ellen, ezért is „hátrátételt szenvedett”. Az Alsóvadászi Református Gyülekezet szeretettel fogadta be, ahol igencsak körültekintő, emlékezetes lelkészi szolgálatot végzett. Viták és egyeztetések után, 1965-től Sárospatakon, a (...hosszú nevű...) Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt. („Hittel és humorral” magatartására jellemzően, „...az ország egyetlen olyan igazgatója vagyok, akinek egyetlen beosztottja sincs...”). Korábbi, jelentős teológiai, filozófiai életművét radikálisan elhallgatták, 1952–1965 között nem is publikálhatott.

Tudományos munkásságának felfedezése éppen napjainkban történik. A már említett konferencián kívül felhívjuk a figyelmet néhány jelentős publikációra.

– Dienes Dénes több írásában foglalkozott K.S. munkásságával és válogatásokat közölt tanulmányaiból, igehirdetéséből. Ezek elérhetőek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában.

– Vitéz Ferenc [2013]: Válság és váltás: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. In: NézőPont, 2013/52–53:324–332. old. www.epa.oszk.hu

– Szatmári Emília [2015]: „Közegyházi életünk sodrában”. Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében. Doktori értekezés az egyháztörténet tárgykörében. Debreceni református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája. Sárospatak–Debrecen, 2015. 290 old. www.doktori.hu (Kötetben megjelenés alatt!)

– Farkas Szilárd [2015]: *Soren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-as években. Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg, 182 old.*

– Farkas Szilárd [2016]: *Nihilizmustól a krizeológiáig. Válságértelmezések a XX. századi magyar filozófiában. Magyar Művészeti Akadémia, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 69 old.*

A Széphalom nemes szolgálatot vállalt azzal, hogy a 14. kötete óta, tehát 2004-től, minden évben megjelentetett egy-egy, K.S. munkásságára igencsak jellemző írást. Ezeknél életrajzi jegyzeteket, műveire történő utalásokat is közöltünk, amelyeket itt nem ismétlünk meg, ám a kötetek fellapozását (...persze a többi, sok-sok érdekes publikáció miatt is ...) ajánljuk. A Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2017. évi 27. kötetében (szerk. Nyíri Péter) már megjelent az itt is közölt „A reformáció szociális háttere” című jelentős, önálló tanulmány értékű könyvismertetés.

A reformáció 500. évében (... értelmezés-történeti emlékeztetőül és a mai aktualitásra különös tekintettel ...), közöljük az eredetileg 50 (!) évvel ezelőtt megjelent, tanulmány értékű könyv-ismertetését. (...A gépirat dátuma: 1966. szept. 18.). A hosszú elhallgatás után, ez egyike volt az újra publikálás, szereplés lehetőségének...

Az életműve iránt érdeklődőknek, szakdolgozati, disszertációs témát keresőknek szívesen ad tájékoztatást a szellemi hagyatéka gondozója, Dr. Koncz Gábor egyetemi magántanár, mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Preserved Smith: *The Social Background of the Reformation.* Collier Books edition. New York, 1962. 320 lap (Az ismertetés megjelent [1967] *Theológiai Szemle*, 1–2:57-59).

„A reformáció szociális háttere” című könyv új kiadásával megint magára vonja a figyelmet. Mint szintézis azt az alapvető gondolatot tárgyalja, hogy a reformáció nem Luther agyából pattan ki, hanem a századok küszködése érleli meg. A reformáció nem vallás, hanem korszak. Az ember fejlődő élete teremt meg ezt a korszakot, mivel az ember szellemi és anyagi szegénység helyett szellemi gazdaságot és anyagi jólétet kíván. Az ember azt szeretné elérni, hogy a monarchiakon felülkerekedjék a demokrácia, a középkori kegyetlenkedés és a tömegek üldözése helyét elfoglalja a türelem és a nevelés általánossá válják. A reformációt te-

hát igazában véve nem úgy lehet megérteni, hogy az csupán egy 16-ik századbeli mozgalom, hanem szerves része az ember egyetemes szellemi és gazdasági forradalmának.

1. A könyv első fejezete a szociális állapotokat tárgyalja. A szociális fejlődés mindig kulturális forradalommal jár együtt. Az a történetzemlélet, hogy a középkor egységesebb, mint a reformáció kora, csupán látszólagos. Igaz, hogy a középkorban egy irodalom van, egy nyelv – és egy eszménykép: az egyház. A reformációval beköszöntő modern kor mégis egységesebb. A latin helyét elfoglalják az általánosabban elterjedő világnyelvek. Az egyház szellemiségének helyére pedig a tudomány lép, mely összehasonlíthatatlanul több ember felé árasztja a szellemi gazdaságot, mint a középkor teszi. A felfedezések és találmányok úgy kezdik az ember kényelmét szolgálni, hogy azok lassan mindenki rendelkezésére állanak.

.... A népesség növekedésével együtt nő a világ gazdagsága. Igaz, hogy ez egyelőre inkább a fehér ember gazdagságát jelenti, de a reformáció megteremt az intellektuális hátteret ahhoz, hogy a népesség növekedése az egész emberiség kiteljesedő gazdagságához vezessen. Ebben a legfontosabb faktor az, hogy maga a munka kezd hatalom lenni. Az állatállomány, az állati termékek növekedése folyamatosan az iparcikkek bővüléséhez vezet. Noha a pénz értéke ingadozik, a bérek növekedésével a forgalmi tárgyak olcsóbbodása jár együtt. S bár a vallásháborúk rontják az előrehaladást, az arany- és ezüstkészletek mégis nőnek, sőt kumulálódnak.

A társadalom újkori berendezkedésének használ az, hogy a trón és az egyház szövetsége megdől. A társadalomnak bizonyos szilárdságot e helyett az kezd adni, hogy kialakulnak az államtanácsok, mint modern képződmények és ezek mellett az iparosság és a városi társadalom, mint erős központi tényezők. A királyságok lassú összetörése a parlamentek hatalmának növekedését hozza magával. A kiváltságokból következő kegyetlenkedések és a korrupció szűnése pedig a törvényesség fejlődéséhez s magához a törvény előtti egyenlőséghez vezet. Bár a háborúkat többek között Erasmus erős pacifizmusa sem tudja elmulasztani, a pusztítások, sőt országok pusztulása, a katonai taktika és a tengeri hatalom fejlődése mégis olyan képletet teremtenek, melyben pl. Dürer, Leonardo da Vinci és Michelangelo maradandóbbnak bizonyulnak.

Az ember magánélete is fejlődésnek indul. Az egyszerű ember élete a középkorban reménytelenül kiszolgáltatott volt. A reformáció megindítja azt a fejlődést, melyben az emberré válás útja nem a rang, hanem az intelligencia. A világi fogalmozások tekintélye lassan nőni kezd és ez megfelelően háttérbe szorítja az egyoldalúan nagy tekintélynek örvendett egyházi állások tekintélyét.

A világi foglalkozásokkal az új korban együtt jár az, hogy egyre több embernek van pénze, ami a civilizáció általános és gyakorlati kibontakozásának útját nyitja meg. S bár magának a reformációnak, főleg a puritánizmusnak sok ún. világi örömet meggátoló intézkedése van, mégis egészében véve fejlődésnek indul maga az egészséges humánus.

Az építkezések, az emberiség étkezése és más szokásai jelentős változásokon esnek át. Mindebben segít a közlés módjainak, az információk kialakulásának széleskörűsége. Az utazások is általánosabbá lesznek, nemcsak zárandoklatok formájában, hanem üzleti érdekből is. A diákok külföldi egyetemi tanulmányai pedig eléggé fel nem becsülhető módon sokat jelentenek a különböző országok fejlődése számára. A színház- és a sport-kultusz fejlődése is megindul s nem felesleges megemlíteni a szórakozás és az udvariasság általánossá válására való fáradozásokat. Mivel az erkölcsstelenség, a vadság és bizonyos brigantizmus a reformáció korában is... furcsa mértéket ölt, a reformáció éppen ezért harcol minden „szociális rossz” ellen. A monogám házasság és az anyai méltóság a kialakuló társadalomban kezd olyan helyet elfoglalni, hogy azok lassan az eddig eluralkodott férfiúi magasabbrendűség egyoldalúságai helyett a nő, a család és a gyerekek közös megbecsülése kezd érvényesülni.

A középkor örökségeként a reformáció korában is jelentkeznek a betegségek. A tömegbetegségeken az orvostudomány és gyógyszer-felfedezések, valamint a kórházak számának növekedése próbálnak valamelyest segíteni.

2. A könyv második fejezete a kapitalista forradalomról szól. A reformációval párhuzamosan gazdasági forradalom jár együtt. A reformáció és a vele párhuzamos gazdasági forradalom összekapcsolt tényezők. Az a szociális igény, hogy az emberiségnek nemcsak szellemileg, de gazdaságilag is többre van szüksége, hozza létre azt a gazdasági forradalmat, melynek kapitalizmus a neve.

A kapitalizmus a technikai fejlődést, az egyéni vállalkozást, a gazdaságot jótéteménynek fogja fel. A gazdaság olyan érték, mely a szép, a luxus,

az ismeret és még sok minden egyéb magaslataira juttatja el az embert. A kapitalizmus így tehát nem annyira elv, mint inkább hasznossági gyakorlat. A hasznosság szüli a termékeket. A termékek a kereskedelmet. Mindez a pénz hatalmát.

A középkornak ún. természetes gazdasági rendje van, mert a közvetlen termelésre, a földművelésre épít. Ezt felváltja a pénz-gazdaság irányzata, melyben főleg a nemesfémek válnak a csereforgalom eszközévé. A középkorban egyedül a föld a gazdaság fő formája. Most a föld helyére a bank kezd lépni. A bank pedig a kormányok és a kapitalizmus között intim kapcsolatot teremt. A fizetési képesség és a kormányok egyensúlya biztosítják a legjobban a maximális hasznot. Azok, akiknek ez a kezébe kerül, teremtik meg a kapitalista családokat, nemzedékeket. Példa lehet rá a Fuggerek.

A bankok hatékonysága terjeszti el a kapitalista rendszert a különböző területeken, különböző formákban. Mivel a munka, a munkás, a foglalkoztatottság, a maximális eredményre való törekvés nemzetközi tényezőkké válnak, ezek felbontják a középkor házias iparát és megteremtődik a pénzpiac. A modern kereskedelmi módszerek bevonulnak a diplomáciába és millió ügyeskedéssel kialakul a nemzetközi finantőke. Lassan-lassan az egész világ ennek a nemzetközi finantőkének hódol, szinte teljesen függetlenül attól, hogy egyébként milyen egy-egy állam belső államformája. Mivel a tőke és az üzlet nem ismer határokat, az élet szinte személytelenné válik. Monopóliumok, korporációk, vállalatok és vállalkozók diktálják az államközi egyezményeket is. A burzsoáziában kialakul az új nemesség, vele szemben létrejön a proletáriátus s egyben a gazdagság mellett a szegénység lesz a másik világ-probléma. Így megteremtődik az osztályháborúk korszaka. A reformációban felekezetekre differenciálódott emberiség, osztályokra differenciálódó emberiség lesz egészen széles, a föld minden tájára kiterjedő értelemben. Az ipar és nagyvárosok kialakulása megváltoztatja a társadalom képét és a gazdasági kihívás számtalan formája érvényesül. Az egyes helyeken megsokszorozódó vagyon egyre az általánosságban megsokszorozódó embertömegek fölé nő s a pénz modern királlyá koronázza önmagát.

A reformáció sok helyen elősegíti a középkori egyházi vagyon szekularizációját. Ezzel magát a kialakuló gazdasági rendet segíti elő. Iskoláztatásával pedig arra törekszik, hogy megteremtse az intellektuális osztályt, ami mint új foglalkozási ág szintén segíti az új gazdasági rend kialakulását.

Nem véletlen, hogy a reformációval együtt jár a gazdasági háborúk sora, amilyen pl. a németországi paraszt-forrádalom. A gazdasági fejlődés a földművelést is kereskedelmiesíti. Ennek következtében a parasztság éppúgy, mint az iparban dolgozók, a kapitalizmusban szegény réteggé válhat és nagyrészt azzá is válik. A pauperizmus annyira megy, hogy a koldulás variációi a korszak kísérő jelenségei. Ezen a reformáció vallásos és emberbarát törekvéseivel próbál segíteni, magát az embert azonban nem igen tudja megmenteni attól, hogy a mindenható kereskedelmi szellem, az üzlet áldozatává ne váljék.

3. A könyv harmadik fejezete a reformációban kifejezésre jutó főbb gondolatokat foglalja össze. Fontos az, hogy milyen a szociális állapot. Fontos az, hogy ez a szociális állapot hogyan segíti elő az új gazdasági rend kialakulását. Még fontosabb azonban az, hogy a reformációban és a reformáció mögött igen figyelemreméltó gondolat-rendszer ölt testet. A XVI-ik századnak van géniusza.

Ezt a géniust mindenek előtt a biblia jelenti. A biblia-fordítások és kiadások, akár humanista, akár reformatori, akár római katolikus eredetűek, kommentárjaikkal, kritikájukkal, dogmatikai érdekeltségeikkel együtt, gyümölcsözően hatnak. Elindítanak egy klasszikus értelemben vett tudományosságot.

A biblia a reformációban és még utána sokáig a szellemi tekintély új forrása. Tömegek lesznek boldogabbak azzal, hogy olvassák, aminek következtében az erkölcsiség is emelkedik. A biblia a tudományos, szociális és erkölcsi előrehaladás ösvényeit tárja fel. Természetesen együtt jár ezzel a szektás különlegességek érvényesülése. Egészében véve a reformációban érvényesülő bibliára úgy tekinthetünk, mint ami a modern tudományos szabadság elindítója.

A reformáció kora kedvezett a történelmi kritizmusnak, mely a régi görög-latin klasszikus világot is újra közel hozza az emberiséghez. Görög, latin, héber nyelvtanok készülnek. Erasmus és iskolája a reformátorok nagy részével együtt megteremtik a modern idők tudományosságát. Bizonyos értelemben vett népszerű filozófiák is keletkeznek. Ezek megteremtik az elmélet és a gyakorlat között azt a kapcsolatot, mely mindazt, ami klasszikusan szép és jó, a mindennapi élet területén törekszik érvényesíteni. Mindez a haladást szolgálja. Humanizmus, reneszánsz, reformáció az egész emberiség megújítására annyira összeötvöződnek, hogy valóban új történelem keletkezik.

Magától értetődik, hogy mindennek nemzedékekre kiható politikai következményei vannak. A szociális és gazdasági tulajdonságok és törvényszerűségek tudományos kutatása felbontja a középkori univerzális impérium és univerzális egyház államát s a modern államrendszerek megteremtésével együtt megszüli az állam és egyház egymáshoz való kapcsolatának újkeletű problémáját. A monarchikus és köztársasági irányzatok harca megkezdődik, hogy majd az győzzön, amelyik morálisan erősebb. Csak az a gondolat jó, aminek a gyakorlása jó, azaz amelyik a gyakorlatban beválik.

A politikai küzdelmek a vallott elvet az élet gyakorlati átformálására használják fel és sok variációban ugyan, de lényeg szerint mégis egységesen: a közös lesz a politikailag irányító eszme. A reformációban, vagy azzal együtt kifejtett államtanok, ha mégannyira ellenkeznek is egymással, valamennyien kétségtelenül a jobban és boldogabban való élés célját szolgálják.

A matematika, államtan, anatómia, fizika, földrajz, csillagászat és más tudományok azért virágoznak fel, mert a szabadság levegője fúj. Minden enciklopédizmus arra jó, hogy klasszifikálja azt, ami az előző élethez képest magasabbrendű. A tudásnak azért van mágneses ereje, mert az előrehaladás igénye az egész földre kiterjedő hatalom. Mindenütt létrejön a nagy Copernikus-i fordulat.

Köztudott, hogy a középkori filozófiát megköti az arisztotelizmus. A reformációban érvényesülő szabad szellem pedig megteremti az individualizmust, transcendentizmust és a szubjektivizmust. Az isteni és az emberi akár ellenkeznek egymással, akár kiegészítik egymást, a különböző felfogásokban Sokratest ébresztgetik fel. Az egészen újszerű azonban, hogy mégha esetlegesen áthatja is a filozófiát a vallásos entuziazmus, a dogma tirannizmusától szabadul a világ és erős hangot kap mindaz, ami természetes, vagy természetszerű.

4. A negyedik fejezet a korszak alkatát tárgyalja. A vallások a türelmetlenség ellen mindig tiltakoznak, mégis egymás üldözésének területivé válnak. A vallás, mialatt a szabadságot adja, erőszakosságaival sok szenvedést is okoz. Az inkvizíció megterem. A reformáció és az azt követő századok hú képet mutatnak erről. Igaz, hogy mindenben talán a katolikus egyház vezet, de ahol a protestánsok hatalomhoz jutottak – szabad eszméik hirdetések ellenére – szintén elkövettek erőszakosságokat. A herezis üldözése hozzátartozik a korokhoz. Mivel egyének vagy csoportok

csak szubjektíve állapíthatják meg azt, hogy mi a herezis, a bigottság minden oldalon emberi szenvedéseket okoz. Bármennyire úgy véli is valaki, hogy ismeri az igazságot, nincs felhatalmazva arra, hogy a másikat más vélemény kifejtéséért üldözéssel vagy halállal sújtson.

Annak ellenére azonban, hogy a reformátorok is vádolhatók türelmetlenséggel, maga a reformáció mégis megteremtette a lelkiismereti szabadságot. És ez a tömegeknek elhozta a kevesek alól való felszabadulást. A reneszánsz hatalmas kultúráját bár elhomályosítja sok ponton a fanatikuskok köde, a reformáció mégis segít abban, hogy az egész emberi kultúra a szabadság irányában fejlődjék. A babonák és a visszaélések uralma mégiscsak tisztul a történelem útjából.

E tisztuláshoz főeszköz a nevelés. Az egyetemek, az iskolák, a tanerők a reformáció korában arra törekkenek, hogy a kultúrát a tömegekhez juttassák. A civilizált ország képe ott lebeg a korszak előtt. Ennek módszertanilag az elérhetősége abban van, hogy a tömegek nevelődjenek, iskolázást nyerhessenek. A reformáció kora megteremti azt, hogy sokat írjanak a nevelésről. A régebbi korokhoz képest a nyelvtanulás, a stúdium-folytatás, az egyetemvégzés, módszerek leírása, tanintézetek létrehozása tömeges lesz.

A reformáció korszakának levegőjéhez az is hozzátartozik, hogy a világ legnagyobb művészei Luther kortársai voltak. Leonardora, Rafaelre, Tizianra, Dürerre, Holbeinre hivatkozhatunk. Ebben a páratlanul nagyarányú művészetben – vallásos témáik ellenére is – a művészet szekularizációjának útja nyílik meg.

Az építészetben elindul a grandiozitás. A könyv általánossá válik. Mindebben együttvéve a korszak levegőjét az adja, amit ez a kor heroikusan tett, elért és álmódott, hogy szépségével megvilágítsa az életet.

5. Az ötödik fejezet a reformáció értelmezéseiről szól. Nemzeti, hitvallásos, tudományos, irodalmi szempontok irányítják az értelmezést. Vallásos és politikai, racionális, liberális és gazdasági, pozitív és negatív értékelései vannak a reformációnak. Tény az, hogy a modern gondolkodást a történelemben a reformáció vezeti be. Tény az, hogy a szabadságért, felvilágosodásért és a politikai demokrácia megvalósulásáért sokat tett. Tény, hogy a reformáció szélesíti és mélyíti a tudást. A reneszánsztól éppúgy elválaszthatatlan, mint a 16-ik század szociális forradalmaitól.

A reformáció tehát politikai és gazdasági változás is. Mint kifejezés is jelentheti ezt a változást.

A reformáció azt próbálja meg, hogy Istennek és embernek egyszerre szolgáljon. Igaz, hogy a ma kérdéseire nem tud sok ponton feleletet adni, de történetileg egyedül álló értéke abban van, hogy saját kora kérdéseire megpróbált feleletet adni.

A könyvhöz csaknem 50 oldal bibliográfia csatolódik.

Felhasznált irodalom:

theolszemle.meot.hu/dokumentumok/lapszamok/1967.pdf